

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.731:340.12

О.М. Буков

**ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЗМІНУ
РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ В УКРАЇНІ**

У даній статті проаналізовано право людини на зміну релігійних переконань як складова права на свободу віросповідання в Україні. Визначено основні проблеми та перспективи розвитку права людини на зміну релігійних переконань в Україні.

Ключові слова: права людини, право на свободу віросповідання, право людини на зміну релігійних переконань.

В этой статье проанализировано право человека на изменение религиозных убеждений как элемент права на свободу вероисповедания в Украине. Определены основные проблемы и перспективы развития права человека на изменение религиозных убеждений в Украине.

Ключевые слова: права человека, право на свободу вероисповедания, право человека на изменение религиозных убеждений.

In the given article the right of change of religious conviction as element of the right of religious freedom in Ukraine is analysed. Basic problems and perspectives of development of the right of change of religious conviction are analysed.

Key words: Human Rights, right of religious freedom, right of change of religious conviction.

Права людини, їх закріплення, реалізація та захист є свідченням демократичного розвитку кожної держави світу. Серед прав людини фундаментальне значення мають громадянські права людини. З-поміж цих прав важливе значення має право на свободу віросповідання, яке в свою чергу складається із кількох складових елементів, зокрема права людини на зміну релігійних переконань.

У сучасних умовах еволюції концепції прав людини, розвитку конституційно-правового статусу людини в Україні, еволюції громадянських прав людини, розвитку теорії природних прав людини, релігійного від-

родження у суспільстві України, виникнення нових релігійних харизматичних сект та течій, важливого значення набуває дослідження права людини на зміну релігійних переконань як складову права на свободу віросповідання в Україні.

Дана проблематика є актуальною і є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Серед сучасних науковців, які досліджували окремі аспекти даної проблематики, доцільно виокремити праці: В. Єленського [1] та Л.В. Ярмол [2]. Завданнями даної статті є: охарактеризувати право людини на зміну релігійних переконань як складову права на свободу віросповідання в Україні, визначити основні проблеми та перспективи розвитку у цій сфері.

На жаль, у сучасній юридичній науці та у нормативних документах наводяться різні думки та терміни і визначення щодо сучасного права на свободу віросповідання (або права на релігійну свободу). Нижче ми розглянемо, деякі з них:

У відповідності до ст. 35 Конституції України [3] кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. У Конституції мова йде про право на свободу світогляду і віросповідання, хоча термінологічно, це не є найкращою назвою для свободи віросповідання чи релігійної свободи, оскільки свобода світогляду може трактуватися більш широко, ніж релігійний світогляд, який є тільки одним із видів світогляду нарівні із політичним, ідеологічним, економічним та іншими світоглядами.

Згідно ст. 18 Загальної декларації прав людини ООН [4] від 10 грудня 1948 року кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, публічним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів. Отже, у цьому фундаментальному документі з прав людини мова йде про право на свободу думки, совісті та релігії, розуміння якого ототожнюється із сучасним правом на свободу віросповідання. Внаслідок розвитку концепції прав людини, нині окремо виділяють право на свободу думки, а окремі дослідники не ототожнюють свободу совісті та релігії.

У відповідності до ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5] Ради Європи від 4 листопада 1950 року кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Отже, Рада Європи

використала щодо права на свободу віросповідання аналогічний термін, що й ООН у Загальній декларації прав людини – "право на свободу думки, совісті та релігії".

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації"[6] від 23 квітня 1991 року кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Отже, у цьому Законі використано термін "право на свободу совісті", який не є найкращим, і у випадку його широкого тлумачення не співпадає із правом на свободу віросповідання.

На думку А.Ю. Олійника свобода світогляду і віросповідань – це складова конституційної недоторканності щодо можливостей кожного індивіда безперешкодно формулювати, досліджувати, пропагувати і втілювати в практику суспільних відносин різноманітні ідеї, теорії, погляди щодо різних аспектів життя держави, суспільства, цивілізації та вільно обирати об'єкт віри, тобто сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати ніякої [7, с. 82].

Можна погодитися із думкою Н.Г. Шукліної, що свобода віросповідання – це індивідуальне і колективне право [8, с. 243]. Тобто його можна реалізувати в індивідуальній або колективній формі. Доречною є думка О.Ф. Фрицького, що право на свободу світогляду і віросповідання є різновидом природних прав людини [9, с. 164].

Однак, на нашу думку, не є занадто принциповим як називають право на свободу віросповідання науковці, законодавець чи міжнародна спільнота, а важливо те, як реалізують та захищають це право у кожній із країн світу.

Право на свободу віросповідання не є абсолютним, воно обмежене законом. Так відповідно до ч. 2 ст. 35 Конституції України здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

За визнанням експертів розвинутих країн світу законодавство України про релігію в цілому є демократичним і відповідає міжнародним стандартам. Останніми роками воно значною мірою сприяло своєрідному ренесансу релігійного життя в Україні, а отже, і практичній реалізації права на свободу віросповідання [10, с. 274].

Право людини на свободу віросповідання в Україні включає в себе декілька складових елементів (окремих прав людини), зокрема:

1. Право людини на зміну релігійних переконань.
2. Право людини не сповідувати жодну релігію (право на атеїзм).
3. Право відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

4. Право сповідувати свою релігію або переконання.
5. Право на участь у релігійних ритуалах та обрядах.
6. Право на участь у спорудженні та утриманні храмів, церков, інших культових та релігійних споруд.
7. Право на релігійну освіту.
8. Право на свободу релігійних об'єднань.

Вищезгадані права людини у своїй сукупності складають право на свободу віросповідання (свободу віросповідання), їх також можна назвати релігійними правами людини. Каталог цих прав не є вичерпним, держави та міжнародна спільнота можуть його розширити. Серед цих прав важливе значення має право людини на зміну релігійних переконань, яке ми нижче охарактеризуємо.

Право людини на зміну релігійних переконань як складова права на свободу віросповідання в Україні закріплено в актах внутрішньодержавного права та міжнародних договорах України. У Конституції України право людини змінювати релігійні переконання не згадується. Проте, це право людини як складова права на свободу віросповідання закріплене в ст. 3 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації". Право змінювати свою релігію або переконання закріплене також в низці міжнародних актів з прав людини, зокрема, в ст. 18 Загальної декларації прав людини, у ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Хоча ці права відрізняються своїми формулюваннями, вони все ж таки означають одне: кожна людина має право відмовитися від однієї релігії чи переконання і прийняти іншу релігію чи переконання. Це право також передбачає можливість людини змінити певну релігійну конфесію, чи змінити іншим чином свої релігійні переконання. Якщо людина змінила свої релігійні переконання на атеїстичні, то у цьому випадку мова йде вже про реалізацію права людини на атеїзм (атеїстичні переконання).

Право людини змінювати свої релігійні переконання має важливе значення в умовах віротерпимості, а тим більше - релігійної дискримінації у суспільстві. Є чимало держав, у котрих розвиток інституту свободи віросповідання зупинився на порозі віротерпимості. В таких країнах сповідувати релігію в жодному разі не означає право змінювати "державну", "пануючу" релігію на іншу. Це стосується перш за все ісламських країн та й деяких європейських, зокрема, Греції.

Так, передбачена шариатом смертна кара за відхід від ісламу суперечить сучасному міжнародно-правовому розумінню свободи віросповідання. В сучасних ісламських країнах є випадки не просто винесення таких суворох вироків за цей "злочин" за шариатом, але й їх виконання. Прикладом, цього є страта у 1985 році відомого суданського релігійного діяча Тахі Ібрагіма, якого звинуватили у віровідступництві. Аналогічна відповідальність встановлена кримінальним законодавством окремих

ісламських країн (Судану, Ємену, Ірану), а в Саудівській Аравії контроль за суворим виконанням мусульманами своїх релігійних обов'язків покладено на спеціальний державний орган – корпорацію контролю за дотримання передбаченого ісламом і попередження забороненого ним.

У відповідь на звинувачення про порушення прав людини мусульманські юристи наводять своєрідне правове обґрунтування надмірно суворой відповідальності за віровідступництво. Вони вважають, що прийнявши іслам, людина вступає в особливі правовідносини з Аллахом, набуваючи при цьому певні права та несе певні обов'язки, які принципово не відрізняються від обов'язків, які випливають із будь-якого договору. Внаслідок цього невиконання зобов'язань перед Аллахом спричиняє відповідальність. А та обставина, що остання встановлена Аллахом і його посланником, лише пояснює її суворість і невідворотність, а також позбавляє можливості земну (світську) владу відмінити її або замінити її [11, с. 292 – 293].

Заборона змінювати свої релігійні переконання стимулює прояви релігійної нетерпимості і міжконфесійні конфлікти, в тому числі і в країнах Європи. У зв'язку з цим, Парламентською Асамблеєю Ради Європи була прийнята Рекомендація № 1202 "Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві" [12] 1993 р. Не можна допускати дискримінацію та нетерпимість по відношенню до інших на підставі релігії чи переконань. А поки що, за однією з оцінок, у наші дні 2,2 млрд. людей користуються тільки обмеженою свободою совісті, релігії, переконань. Наявні сотні тисяч мучеників віри, в тому числі із-за релігійної нетерпимості [13, с. 95].

Випадки порушення права на свободу віросповідання наявні також і в Україні. Зокрема, поодинокими є факти дискримінації та нетерпимості щодо представників окремих релігійних організацій. Так, місіонерський євангельський центр "Слово Життя" повідомив, що 8 листопада 2007 року, коли міліція виконувала наказ суду про його виселення із сирітського притулку, який знаходився під опікою Центру, співробітники міліції висловлювали погрози на адресу представників центру, які спостерігали за виселенням. Один чоловік, який супроводжував міліцію та особа якого встановлена не була, витяг пістолета та приставив його до голови Олександра Кунця, одного зі спостерігачів, а потім загрожував їм сімома роками позбавлення волі, якщо вони оприлюднять інформацію про даний інцидент [14].

Однією з гарантій вищезгаданого права є закріплена у ч. 2 ст. 3 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" заборона здійснювати будь-який примус при визначенні громадянином свого ставлення до до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії. З цією гарантією тісно пов'язане поняття прозелітизму. У релігійних довідкових виданнях зазначається, що "прозеліт – новонавернений у яку-небудь віру, новий прибічник релігії; прозелітизм – 1) намагання наверну-

ти у свою релігію послідовників інших віровчень; 2) глибока відданість прозеліта обраній вірі" [15, с. 262]. В окремих джерелах знаходимо дещо інше розуміння прозелітизму. Так, М. Мариневич зазначає, що розрізняються такі поняття, як "навернення" (тобто шира й добровільна зміна віри) і "прозелітизм" (процес змушування когось до прийняття іншої віри) [16, с. 37]. В.Єленський в одній зі своїх статей посилається на "Католицький енциклопедичний словник" 1943 р., в якому термін "прозелітизм" визначено як дію, спрямовану на навернення особи до певної віри, але навернення, що здійснюється недобросовісними методами [1, с. 38].

У зв'язку з вищезазначеним, важливим є документ "Виклик прозелітизму й заклик до спільного свідчення" (1995), який підготували спільна робоча група Всесвітньої Ради Церков та Римо-католицька Церква. У ньому стверджується, що прозелітизм суперечить екуменічним зусиллям церков, спрямований на те, щоби примусити особу змінити свою належність до певної церкви, і вбирає в себе наступні методи. Насамперед, це несправедлива й образлива критика віровчення та практики іншої (інших) Церкви (Церков), яка часом перетворюється на відверте висміювання. Це також порівняння двох християнських Церков, при якому досягнення однієї всіляко підносяться, а проблеми іншої гіпертрофуються. У документі беззастережно засуджуються фізичне насильство, моральний примус, психологічний тиск так само, як і використання рекламних технологій у мас-медіа, котрі здатні впливати на свідомість читачів або глядачів. Прозелітичними методами також вважається використання політичної, соціальної чи економічної влади з метою здобуття "нових душ" для тієї чи іншої Церкви. Так, "нечесним" вважається пропонувати (прямо або приховано) освіту, медичну допомогу, матеріальні ресурси в обмін на перенавернення. Документ засуджує намагання використати з цієї метою людські потреби, хвороби, необізнаність і недостатню освіту. На наш погляд, гуманітарні аспекти місіонерської роботи різних релігійних організацій, як-от: утримання лікарень, розподіл харчів, одягу та інше, не можна розглядати як примусове навернення людей до віри. Адже те, що кожна людина прагне до того, чого вона хоче, в тому числі й до отримання певних матеріальних благ, котрі надають релігійні організації, ще не свідчить про зміну її релігійних чи інших переконань. Крім того, історія християнства пам'ятає ще й не такі (а справді примусові) методи навернення людей до віри. Тому релігійні організації різних віросповідань повинні бути взаємно толерантними й не вести боротьбу поміж собою за "навернення душ" [2, с. 85].

Дискусійним також є питання прозелітизму щодо проповідування в "замкнутій аудиторії" – в такому місці, яке не можна добровільно покинути, наприклад, у лікарні, в потягу, на кораблі. Примус при прозелітизмі може бути як фізичним, так і психологічним. Наявність психологічного примусу визначити набагато важче, тому для його встановлення повинні залучатися відповідні спеціалісти та експерти.

Перешкоджання в поширенні релігійних переконань та наверненні до своєї релігії послідовників інших віровчень є порушенням прав людини. Однак примусове навернення до віри повинно бути заборонене законодавством держави. У деяких державах прозелітизм заборонений на законодавчому рівні. Наприклад, у Конституції Непалу закріплено: "Гарантується свобода віросповідання. Кожен громадянин може з дотриманням існуючих традицій сповідувати релігію, встановлену з давніх часів. При цьому жодна особа не має права навертати іншу особу у свою віру" (ст. 5). У Конституції Греції також закріплено, що "прозелітизм забороняється" (ч. 2 ст. 13). А в Узбекистані згідно п. 3 ст. 5 Закону Узбекистану "Про свободу совісті та релігійні організації" в редакції 1998 року заборонено дії, спрямовані на перехід віруючих однієї конфесії в інші (прозелітизм), а також будь-яку місіонерську діяльність [17, с. 10].

Ще наприкінці 1930-х рр. у Греції було роз'яснено, що "під терміном "прозелітизм" потрібно розуміти, зокрема, прямі або опосередковані спроби нав'язати релігійні погляди особі з іншими релігійними віруваннями з метою підірвати її релігійні переконання так само, як і за допомогою будь-якого примусу чи під загрозою примусу, або ж неправдивими засобами, або скориставшись із недосвідченості особи, її довірливості, потреб, низького інтелекту чи наївності" [1, с. 40]. Таке розуміння прозелітизму може призводити до порушення свободи віросповідання людини, що не раз фіксувалося Європейським судом з прав людини. Наприклад, у Греції був засуджений свідок Єгови до трьох місяців позбавлення волі у тюрмі з можливістю заміни грошовим штрафом, який, відвідуючи свого сусіда, вів разом із ним розмови на релігійні теми, зрозуміло, бажаючи повернути його у свою віру. Засуджений звернувся в Європейський суд з прав людини. Скарга по цій справі Коккінакіс проти Греції 25 травня 1993 року була задоволена, оскільки накладене покарання було неадекватним до поставленої мети. Суд скасував рішення національного суду й зажадав виплатити засудженому Міносу Коккінакісу компенсацію за заподіяну йому моральну й матеріальну шкоду. У параграфі 14 цього рішення зазначено: "Хоче особа змінити свою релігію чи ні - справа не держави, а значить і не справа держави, чи хоче він переконатися іншого змінити свою релігію". Дане положення цього рішення має важливе значення, оскільки у ньому визнається право людини на зміну релігії, а такі рішення мають силу судового прецеденту і мають враховуватися у судовій практиці всіх країн-членів Ради Європи, в тому числі і України.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі Ларісіс та інші проти Греції 1998 року Суд встановив, що прозелітизм не підлягає захисту згідно ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо при цьому здійснюється зловживання державною (зокрема, військовою) владою для вербування нових прихильників. Внаслідок цього покарання трьох свідків Єгови, які намагалися використати своє по-

ложення як офіцерів для навернення своїх підлеглих у свою віру, є виправданим. Однак, по іншому Суд оцінив спроби офіцерів навернути у свою віру у приватній сфері: відповідні особи тут не знаходилися в якійсь залежності, тому тут держава не мала права діяти проти офіцерів [18, с. 107]. Цим самим Суд підтвердив у цьому рішенні судовий прецедент, сформульований у його рішенні по справі Коккінакіс проти Греції від 25 травня 1993 року.

Примусовим залученням до віри можна вважати й навернення до неї неповнолітніх дітей без згоди їхніх батьків, адже саме батьки здійснюють моральне та релігійне виховання своїх дітей. Так, у законодавстві Російської Федерації передбачено заборону втягнення малолітніх у релігійні об'єднання, а також навчання малолітніх релігії всупереч їхній волі і без згоди батьків чи осіб, які їх замінюють. Коли ж самі батьки чи особи, які їх замінюють, застосовують примус щодо своїх дітей задля навернення їх до певної віри та її сповідання, діти повинні мати право на захист від такого примусу.

Застосування психологічного примусу, "промивання мозків", "контролю над свідомістю", зомбування, нейролінгвістичне програмування, дуже часто приписують так званим новітнім релігійним рухам. Деякі з них викликали у світі серйозні занепокоєння, оскільки їхні члени здійснювали суїцид та ставали жертвами зіткнень із владою. До них, зокрема, належать: Народний храм, Сонячний храм, Гілка Давидова, Небесна Брама, рух Джефрі Лундгрена, Рух за відновлення десяти заповідей.

Занепокоєння появою новітніх релігійних рухів громадськості, перш за все батьків, чий діти ставали членами цих рухів, вимагало ґрунтовного дослідження їх суті та діяльності. Результатом одного з таких досліджень є доповідь, підготована Комітетом Європарламенту у справах молоді, культури, освіти і спорту, "Про активність деяких новітніх рухів у країнах Європейської співдружності" (1984). У ній зазначено тринадцять критеріїв, котрі країнам-членам Євросоюзу варто взяти за основу при встановленні легітимних меж релігійної активності [2, с. 87]. Ці критерії можна враховувати при визначенні випадків примусового навернення чи сповідання певної релігії, віри чи інших релігійних переконань.

Проблема нових релігійних рухів є актуальною не тільки у країнах Європи, але і в інших частинах світу, зокрема, в Азії. Так, за законодавством Киргизстану привілейоване становище мають традиційні релігії, створено певні юридичні перепони у діяльності нетрадиційних релігій та конфесій. Представники нових релігій не мають право поширювати свої ідеї в громадських місцях чи в засобах масової інформації [19]. Однак, дане положення законодавства Киргизстану є суттєвим обмеженням права людини на зміну релігійних переконань, порушує право на свободу інформації, свободу думки, право відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Взаємовідносини держави і релігійних організацій в незалежній Україні відповідають основним демократичним стандартам. Проте, існує чимало проблем у цій сфері, зокрема: щодо реституції майна релігійним організаціям, яке незаконно було відібрано в них у радянські часи; проблема виділення земельних ділянок для будівництва нових культових споруд; заснування нових цвинтарів для парафіян певних релігійних організацій, які складають значну частину населення відповідних населених пунктів; поширення в Україні та сусідніх країнах різних новітніх харизматичних релігійних сект та культів, які не завжди є легальними, однак вони відкрито пропагують зневагу до прав людини, практикують обмеження прав людини щодо своїх adeptів, а іноді, навіть, закликають до самогубств чи підтримують тероризм. Часто такі харизматичні секти мають псевдорелігійний характер, їх очолюють люди з психічними вадами, така їх діяльність переважно не має нічого спільного із свободою віросповідання, а має бути предметом розслідування з боку правоохоронних органів. В таких умовах актуальним є вдосконалення чинного законодавства України про свободу віросповідання та взаємовідносини держави та релігійних організацій, зокрема прийняття нової редакції Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації".

Основними проблемами права людини на зміну релігійних переконань як складової права на свободу віросповідання в Україні, зокрема, є: недосконалість правових гарантій реалізації права людини на зміну релігійних переконань у колективній формі частиною, більшістю або всією релігійною громадою, проблеми вирішення при цьому питань переходу права власності чи права користування культовими будівлями та іншим майном; відсутність належного контролю органів державної влади за діяльністю нових харизматичних сект та упередження їх негативного впливу; поширення в Україні різних новітніх харизматичних релігійних сект, культів, вчень, що відкрито пропагують зневагу до прав людини, практикують обмеження прав людини щодо своїх adeptів.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: захисту права людини на зміну релігійних переконань в Україні; реалізації права людини на зміну релігійних переконань в Україні; порівняльно-правового аналізу права людини на зміну релігійних переконань в Україні та інших країнах.

Основними перспективами розвитку права людини на зміну релігійних переконань як складової права на свободу віросповідання в Україні, зокрема, є: вдосконалення правових гарантій реалізації права людини на зміну релігійних переконань у колективній формі частиною, більшістю або всією релігійною громадою, вирішення при цьому питань переходу права власності чи права користування культовими будівлями та іншим майном; створення ефективного механізму контролю органів державної влади за діяльністю нових харизматичних сект та культів і упередження їх негативного впливу; введення законодавчої заборони в Україні на діяль-

ність окремих новітніх харизматичних релігійних сект та культів, що відкрито пропагують зневагу до прав людини, практикують обмеження прав людини щодо своїх adeptів, закликають до самогубств чи підтримують тероризм, терористичні організації або ж схвалюють окремі терористичні акти.

Отже, ми у даній статті охарактеризували право людини на зміну релігійних переконань як складову права на свободу віросповідання в Україні, визначили основні проблеми та перспективи розвитку у цій сфері.

Використана література:

1. Єленський В. Прозелітизм // Людина і світ. - 1999. - № 3 - 4. - С. 37 - 40.
2. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) / Л.В.Ярмол. - Львів: Світ, 2006. - 192 с.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. - Випуск 21. - К., 1998. - С. 31 - 36.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. - К.: Знання, 2009. - 32 с.
6. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 25. - Ст. 283.
7. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія / А.Ю.Олійник. - К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. - 472 с.
8. Шукліна Н.Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): Монографія / Н.Г. Шукліна. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 424 с.
9. Фришкый О.Ф. Конституційне право України: Підручник / О.Ф. Фришкый. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 536 с.
10. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н.І. Карпачова. - Видання друге. - Харків: Консум, 2001. - 464 с.
11. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / [Бринчук М.М., Васильева М.И., Васильева Т.А., и др.]; под ред. Е.А. Лукашевой. - М.: НОРМА, 2002. - 448 с.
12. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1202 (1993). "Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві" // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини: Вип. 15. - К.-Харків, 1996. - С. 68 - 70.
13. Права человека: Учеб. пособие / [Гусев А.Д., Яскевич А.С., Гафарова Ю.Ю. и др.]; под ред. А.Д.Гусева и Я.С.Яскевич. - Минск: ТетраСистемс, 2002. - 304 с.
14. Звіт Державного департаменту США про свободу віросповідання в Україні у 2008 році [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://kiev.usembassy.gov/files/polit_relig_freedom2008_ukr.html

15. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
16. Маринович М. Окреслити неокресловане. (Один каже: "релігійна свобода", інший твердить: "прозелітизм") // Людина і світ. – 1998. – № 8. – С. 37-39.
17. Палінчак М.М. Правовий статус церкви у постсоціалістичних країнах Східної Європи / М.М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 3. – Ужгород: Ліра, 2004. – С. 10 – 15.
18. Эжштайн К. Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции. Учебное пособие для вузов / К. Эжштайн. – М.: NOTA BENE, 2004. – 496 с.
19. Anderson J. Kyrgyz draft law on religion ambiguous in its treatment of non-traditional religions / J. Anderson [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law.bua.edu/ASCL/24mar.html>

УДК 340.12:340.15:008

О.М. Литвинов

**АМЕРИКАНЦІ ТА УКРАЇНЦІ:
ІСТОРІЯ – КУЛЬТУРА – ПРАВО
(СПРОБА КОРОТКОГО РЕЗЮМУЮЧОГО ЗІСТАВЛЕННЯ)**

Стаття є спробою культурологічного аналізу філософсько-правових проблем (проблем юриспруденції – в американській термінології) в компаративістській площині як нагальних та перспективних питань розвитку України в ретроспективному порівнянні з процесами становлення США в якості правової держави. Підкреслюється значення особистісного аспекту теми, що розглядається.

Ключові слова: *право, держава, культура, "вторинні культури", "первинні культури", Схід, Захід, Україна, США, судова влада, соціальні фікції, мораль, особистість.*

Стаття представляет собой опыт культурологического анализа философско-правовых проблем (проблем юриспруденции – в американской терминологии) в компаративистской плоскости как крайне необходимых и перспективных вопросов развития Украины в ретроспективном сравнении с процессами становления США в качестве правового государства. Подчеркивается значение личностного аспекта рассматриваемой темы.

Ключевые слова: *право, государство, культура, "вторичные культуры", "первичные культуры", Восток, Запад, Украина, США, судебная власть, социальные фикции, мораль, личность.*

The article represents the attempt of cultural studies analysis of philosophical and legal problems (problems of jurisprudence in the American terminology) as extremely necessary and long-term questions for Ukraine's development in retrospective comparison with the making of the USA as a legal state. It is underlined the significance of personal aspect of the given theme.

Key words: *law, state, culture, "secondary cultures", "primary cultures", the East, the West, Ukraine, the USA, judicial power, social fictions, ethics, personality.*